

POTREBOVAL MLADÝ MARX PRE SVOJ VÝVOJ FEUERBACHA?

Takto by sme mohli formulovať hlavný problém, ktorý rieši prof. G. Riedel vo svojej práci *Ludvík Feuerbach a mladý Marx*.¹ Autor sa tu podujal na ťažkú úlohu vyžadujúcu veľké znalosti a diferencovaný prístup k veci. Ako uvádza, doteraz jestvovali tri riešenia vzťahu Marx — Feuerbach: 1. Po vyjdení Feuerbachovej *Podstaty kresťanstva* Marx a Engels zrazu odvrhli Heglov idealizmus, v zajatí ktorého boli až do týchto čias a stali sa nadšenými feuerbachovcami; 2. Marx bol pod Feuerbachovým vplyvom už od r. 1841 (vyjdenie *Podstaty kresťanstva*) a tento vplyv ustavične rástol, úmerne k tomu, ako sa stupňoval odklon od Hegla, až vyjdenie Feuerbachových *Predbežných téz k reforme filozofie* (1843) znamenalo úplný príklon k Feuerbachovi; 3. Hoci Marx poznal Feuerbacha už od študentských rokov, dostal sa pod jeho vplyv až r. 1843, a to hneď tak silne, že aj keď so všetkým nesúhlasil, prekonal zásadný obrat od heglovského idealizmu k materializmu. Tieto posledné názory zastáva Mehring.

Prof. Riedel rozdeľuje názory, ktoré sa zaoberajú intenzitou Feuerbachovho vplyvu na mladého Marxa, do dvoch skupín. Prvá skupina hovorí, že Marx stávajúc sa stúpencom Feuerbachovým pridržiaval sa stále Heglovej dialektickej metódy a na jej základe kritizoval Feuerbacha; podľa druhej Marx úplne zavrhol Heglovu filozofiu a stal sa načas „čistým“ feuerbachovcom, aby neskoršie zlúčil Heglovu dialektiku s Feuerbachovým materializmom. Takéto názory hlásal Plechanov.

¹ G. Riedel, *Ludvík Feuerbach a mladý Marx*, Státní pedagogické nakladatelství, Praha 1962.

Autor sa hneď od začiatku stavia odmietavo proti Mehringovi i Plechanovovi. Aby však dodal váhu svojej argumentácii, aby vynikla plasticity a aby mohol zaujať stanovisko aj k ostatným hodnoteniam vzťahu Marx—Feuerbach, podujíma sa na širokú analýzu zrodu a vývoja filozofie obidvoch mysliteľov. Táto analýza zaberá sedem kapitol jeho práce. V deviatej kapitole zovšeobecňuje výsledky svojej analýzy a možno ju považovať za ťažisko celej práce. Desiata kapitola je venovaná kritike súčasných buržoáznych interpretácií Marxovho raného filozofického vývoja, ako aj kritike revizionistických názorov, najmä Lukáčsových a Blochových. V poslednej, jedenástej kapitole sa autor vracia k hodnoteniu Feuerbachovho vplyvu na Marxa a rozoberá úlohu praxe pri formovaní Marxovho svetonázoru. Všimneme si len prvých deväť kapitol.

Prof. Riedel však nesúhlasí len s Mehringovým a Plechanovovým, ale so žiadnym z uvedených názorov a načrtáva vlastnú teóriu o závislosti mladého Marxa od Feuerbacha. Aká je to teória? — Ako gymnaziálny študent zapodieval sa Marx štúdiom Kantovej a Fichteho filozofie, hovorí autor. Na univerzite k nej pribudlo štúdium Schellingovej filozofie prírody. Keď však ešte ako poslucháč univerzity písal obsiahlu úvahu o filozofii práva zistil, že Kant a Fichte mu nemôžu vyhovovať, lebo ich filozofia je zaťažaná príkrým rozporom medzi tým čo je a čo má byť a keďže túžil po jednote ideí so skutočnosťou, túto filozofiu opustil. Prekonal svoj počiatočný odpor k Heglovi a po dôkladnom oboznámení sa s jeho dielami stal sa ešte ako študent hegelianom. V hegelianskom duchu písal aj svoju dizertačnú prácu *Rozdiel medzi demokri-*

tovskou a epikurejskou prírodnou filozofiou. No — pokračuje autor — Marx sa už tu od Hegla „veľmi podstatne odchyľuje“ (41), a to kladným hodnotením Epikura a iných filozofov z posledného obdobia gréckej filozofie, totiž zdôrazňovaním ich praktického vzťahu ku skutočnosti, a aj ináč. Marx tu ďalej oceňuje Epikurov ateizmus a žiada odluku filozofie od teológie. Filozofia má slúžiť praxi, bojovať proti zlu.

Mladý Marx sa teda v dizertácii — dokončenej r. 1841 — predstavuje ako ateista, no ešte aj ako idealista, hegelián, aj keď nie ortodoxný „byl-li jím vůbec kdy ve striktním slova smyslu“ (44). A prejavuje tu určité styčné body so súčasnou filozofiou Feuerbachovou, ktorý bol vtedy tiež už nielen ateistom a žiadal spojenie filozofie so životom a s prírodnými vedami — v stati *Ku kritike Heglovej filozofie* (1839) — ale kritizoval už aj Hegla a — v *Podstate kresťanstva* — prešiel na materialistické pozície. No — ako hovorí autor — hoci Marx iste poznal viaceré Feuerbachove spisy spred r. 1841 a samozrejme aj *Podstatu kresťanstva*, s ktorou sa oboznámil už v roku jej vyjedenia, nemožno o jeho závislosti na ňom hovoriť, pretože na mnohé myšlienky, styčné s Feuerbachom, prišiel sám, alebo ich získal od iných. Boli vtedy všeobecným majetkom pokrokových mysliteľov.

Ani materialistom sa Marx nestal pod vplyvom Feuerbachovým. K materializmu sa prepracoval na základe styku so spoločenským, politickým životom, ktorý poznával ako šéfredaktor *Rheinische Zeitung*. „Marx začal idealistické pojetí sveta prekonávať predovšetkým na základe svých konkrétných zkušeností z praktického politického a publicistického života, na základe pronikavé analýzy soudobého společenského dění, provedené z pozic revolučního demokraticismu, které se v něm tím více utvrzovaly, čím důkladněji poznával skutečný život, skutečnou politickou praxi. Můžeme přímo říci... že to nebyl Feuerbach, kdo na Marxův vývoj v materialistu prvořadě zapůsobil, nýbrž

že to byla společenská skutečnost, kterou Marx koncem r. 1842 začíná poznávat bez pozlátka“ (71). Tento názor opakuje prof. Riedel v práci dost často. Takto dochádza postupne k náhľadu, že Marx nebol od Feuerbacha v ničom priamo závislý. Jeho vývoj k materializmu prebiehal „souběžně a vývojem Feuerbachovým“ (75), resp. „byl ve shodě s jeho vlastními poznatky“ (125). Feuerbachovo „prevrácenie idealizmu“, ktoré si Marx veľmi cenil, sa tiež len zhodovalo s jeho vlastnými názormi (100) atď.

Nakoniec sa celkom prirodzene natíska otázka: Mal Feuerbach vôbec nejaký vplyv na Marxa a potreboval ho Marx vôbec v niečom? Prof. Riedel odpovedá na ňu celkom jednoznačne. Podľa neho možno hovoriť len o súbežnom vývoji týchto dvoch mysliteľov. Marx má mnoho styčných bodov s Feuerbachom — o rozchodných teraz nehovoríme — no dopracoval sa k nim sám (165) a Feuerbach bol len popudom k jeho vývoju v rozličných súvislostiach (168). Feuerbachov materializmus „zde hral pouze pomocnou úlohu“ (176). Marx „by se byl k materialismu dostal — možná s poněkud většími obtížemi a po době o něco delší — i bez Feuerbachova vystoupení“ (184—185). Možno teda povedať, že „Feuerbach byl jen prostředníkem, jenž aktivoval to, co u Marxe již bylo, že působil jako stimulans, jako katalyzátor a že by to tedy v zásadě, za jiných detailních podmínek (nikoli ovšem za základně jiných historických, t. j. společenských podmínek) bylo šlo i bez něho“ (185).

Feuerbach bol teda pre Marxa viac-menej zbytočný. Na úroveň, ktorú dosiahol, vypracoval sa silou svojho génia a Feuerbach mu občas len urovnal cestu, aby mohol kráčať rýchlejšie. Ale — uisťuje prof. Riedel — aj to je „úloha čestná“ (185).

Je pochopiteľné, že za takýchto okolností autor nepripúšťa žiaden názor, ktorý hovorí o priamom vplyve Feuerbachovom na Marxa a útočí na každého, kto by nie-

čo také hlásal. Neudržateľný je podľa neho, aj výklad vzťahu Feuerbach — Marx podľa formuly „jednak — jednak“; totiž, že Marx z Feuerbacha jednak niečo prevzal, jednak niečo odmietol. Tak isto nemožno vraj hovoriť o tom, že by Marx bol býval začas žiakom Feuerbachovým.² Nie, Marx bol od začiatku samostatným mysliteľom a Feuerbacha nepotreboval.

Každému, kto podrobnejšie študoval Feuerbachove spisy a práce mladého Marxa musí byť hneď jasné, že nová „teória“ prof. Riedla o Marxovom vzťahu k Feuerbachovi je veľmi problematická. Obhajujúc určitú samostatnosť Marxovho vývoja proti názorom, ktoré hovorili aspoň o dočasnej mechanickej závislosti Marxa od Feuerbacha upadol — ako sa to v takýchto prípadoch často stáva — do druhého extrému a dokazuje, že Marx rástol samostatne, paralelne s Feuerbachom a Feuerbach bol pre neho zbytočný. To protirečí historickým faktom a názorom samého Marxa a Engelsa na túto vec. Napríklad Marx v jednom liste Engelsovi hovorí o ich niekdajšom „kulte Feuerbacha“.³ Neprezrádza to jeho závislosť od neho? Podobne Engels — keď odhliadneme od jeho známeho výroku o tom, ako uvítal on a jeho priatelia kedysi *Podstatu kresťanstva* — hovorí v úvode k svojmu

Ludwigovi Feuerbachovi, že Feuerbach bol „v nejednej súvislosti spojivom medzi Heglovou filozofiou a naším poňatím“.⁴ S podobným hodnotením sa stretávame na viacerých miestach aj u Lenina. Pravda, prof. Riedel tieto výroky dobre pozná a sám ich aj uvádza — okrem Engelsovo — no interpretuje ich tak, aby vyhovovali jeho názorom.

Pozrime sa však na skutočnosť samu. Podľa nášho názoru Marx za viaceré svoje názory vďačí Feuerbachovi a jeho vplyv na neho je neodmysliteľný. Feuerbach je ozaj spojivom medzi klasikmi a Heglom. Línia Hegel — Feuerbach — Marx je dobre vystopovateľná a je jedným z mála príkladov z dejín filozofie, kedy možno temer rukolapne sledovať bezprostredný vplyv jedného mysliteľa na druhého a transformáciu ich myšlienok. Náš názor na tento vývoj je takýto:

Podľa Hegla podstatou všetkého je idea, duch a všetky bohaté prírodné a spoločenské výtvyry sú len jej rozmanitými prejavmi. Splodila i človeka a v jeho vedomí si uvedomuje seba samu. Človek tvorí umenie, náboženstvo, filozofiu, vedu, právo, morálku atd., no to sú fakticky len výtvyry samej idey, ktorá sa cez neho manifestuje a on je len jej nástrojom.

Feuerbach s týmito Heglovými idealistickými názormi nesúhlasí a vyvracia ich. Heglov svetový duch je mu len pozostatkom starej viery v duchov, v strašidlá a za prvotnú a jedinú prehlasuje prírodu, ktorá je u Hegla druhotná, je len inobytím ducha. Príroda vytvorila človeka a on tvorí ďalej umenie, náboženstvo, filozofiu, právo a ostatné spomínané disciplíny. Sú teda prejavmi jeho bohatej podstaty a nie nejakej idey. Človek je tu hlavný, vychádza sa z neho a nie je len prostriedkom ako u Hegla.

Človek tvorí teda náboženstvo. Rozpracovaniu tohto faktu venuje Feuerbach najväčšiu pozornosť. Človek si tvorí boha

² Tieto posledné dve kritické poznámky sa iste vzťahujú aj na naše práce o Feuerbachovi, najmä na štúdiu *Filozofický profil Ludwiga Feuerbacha*, uverejnenú ako úvod k Feuerbachovým *Výbraným spisom z gnozeológie a etiky*, Bratislava 1958, ktorú, na druhej strane, prof. Riedel obivuhodne vyxcerpoval a použil v druhej a šiestej kapitole svojej práce. Preberá z nej temer doslova celé odstavce, dlhšie i kratšie vety, hodnotenie Feuerbacha atd., no bez toho, že by čo len raz uviedol prameň, z ktorého čerpá. (Občasně odkazy na našu prácu, ktoré sú v texte, urobili po upozornení na to vydavateľa knihy — keďže prof. Riedel je mŕtvy a nemohol to urobiť sám, — no vo veľmi nedostatočnej miere a neúplne.)

³ List z apríla 1867. Marx — Engels, *Briefwechsel III*, Berlin 1950, 458.

⁴ Marx — Engels, *Výbrané spisy, II.*, Bratislava 1953, 322.

podľa svojho obrazu, opakuje starú tézu a hlboko ju analyzuje. Podľa akého obrazu? V *Podstate kresťanstva* a neskorších spisoch, ktoré vplývali na Marxa, je to len psychický obraz, základné psychické dispozície. Človek myslí, cíti, a chce, a preto myslí, cíti a chce aj jeho boh. Človek miluje a nenávidí, hnevá sa, tresce, odpúšťa atď., a to isté robí aj boh. Slovom, aký je človek, taký je aj jeho boh. V bohu sa človek odráža, mohli by sme povedať. Uvedomením si faktu, že človek uctieva v bohu seba samého, že „človek je človeku bohom“, boh sa odstraňuje, hlása Feuerbach, vtedy ešte osvietenec a všetko to dobré, čo človek doteraz preukazoval bohu, musí oteraz preukazovať človeku. Tu sú základy Feuerbachovho humanizmu.

Na tieto myšlienky nadväzuje Marx. Súhlasí s Feuerbachom v tom, že človek tvorí umenie, filozofiu, právo, a teda aj náboženstvo, že si tvorí boha podľa svojho obrazu. No týmto obrazom nie je u Marxa len psychická štruktúra človeka. To mu je samozrejmé a zároveň mu je to príliš málo. Je ním aj štruktúra sociálna. V bohu a v náboženstve sa odráža aj sociálna, triedna podstata človeka, sociálne bytie, ktoré je — v triednej spoločnosti — jedným zo zdrojov náboženstva. A takáto podstata sa prejavuje aj v umení, morálke, práve atď., ktoré majú v triednej spoločnosti triedny charakter.

Zárodok marxistickej teórie odrazu bytia v myslení človeka, a potom aj teórie základne a nadstavby musíme teda hľadať už vo Feuerbachovi. Aký je človek, taký je jeho boh, čiže aké je človekovo psychofyzické bytie, také je aj jeho — náboženské — myslenie, hovorí Feuerbach. Aký je človek, taký je jeho boh, čiže aké je človekovo sociálne bytie, také je jeho myslenie, hovorí Marx; a nie len náboženské, ale aj každé iné, také je jeho právo, morálka, filozofia atď. Čo Feuerbach rozpracoval, aj to len dopoly, v náboženstve, to Marx domyslel a skonkretizoval pre všetky oblasti ľudského myslenia.

To potom vysvetľuje aj charakter marxistického humanizmu, hodne odlišného od Feuerbachovho, no predsa od neho závislého. A taktiež aj materializmu atď. Žiaľ, nedostatok miesta nám tu nedovoľuje púšťať sa do hlbších analýz.

Ale už aj z uvedeného vyplýva, že mladý Marx je od Feuerbacha ozaj závislý, že na neho nadväzuje a že tu nemožno hovoriť o paralelnom vývoji týchto dvoch mysliteľov. 21 ročný Marx iste ešte nebol natoľko duchovne vyspelý, aby v *Podstate kresťanstva* 37 ročného Feuerbacha (v roku vyjdenia tohto diela) bol nachádzal už len potvrdenie vlastných myšlienok a hneď aj Feuerbacha prekonával, ako tvrdí prof. Riedel. Je oveľa pravdepodobnejšie, že bol určitý čas od neho aj pasívne závislý, a len potom ho prekonal. Kedy bol od neho závislý, v čom atď., na tom teraz nezáleží. Feuerbachov vplyv na Marxa je nepopierateľný, Feuerbach je vtelený v marxizme tak, ako je obsiahnuté staré v novom, predošlé v nasledujúcom a dokazovať, že by to „išlo aj bez neho“ nemá vôbec zmyslu, lebo nevieme, ako by sa bol mladý Marx bez Feuerbacha utváral.

Práca prof. Riedla je po tejto stránke aj pod vplyvom starých tendencií z obdobia kultu osobnosti, keď sa myslelo, že marxizmus a jeho klasikovia získajú tým viac na veľkosti, čím menej sa poukáža na zdroje, z ktorých čerpajú. Tak sa zhadzoval kedysi Hegel a zhadzoval sa aj Feuerbach. Nie sú docenení v mnohom ani dodnes. Ešte aj dnes všeličo pripisujeme klasikom, čo sa dočítame inde. To je zbytočné. Keď dáme každému to, čo mu patrí, marxizmus tým nijako neutrpi. Marxova veľkosť nie je v tom, že nebol závislý od Feuerbacha, ale v tom, ako ho prekonal.

Týmto však neodsudzujeme celú prácu prof. Riedla. Obdivujeme mravčiu prácu, ktorú vynaložil na riešenie mnohých detailov a pokiaľ pôjde o ne, budeme si chodiť k nemu pre poučenie. T. Münz